

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ГУБЕРНІЯХ ПІДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (90-ті рр. ХІХ ст. – 1917 р.)

За матеріалами губерній Південно-Західного краю проаналізовані особливості розвитку аграрного підприємництва в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Реформи 1861 і 1906-1912 рр. сприяли поширенню аграрного підприємництва, що стимулювало ринкову орієнтацію поміщицьких і селянських господарств, їх технічне оснащення, використання нових технологій, спеціалізацію виробництва, зміну структури посівів в залежності від потреб ринку і на цій основі підвищення врожайності сільсько-господарських культур. Завдяки підприємництву в умовах модернізації та подальшого реформування економіки аграрний сектор України в складі Російської імперії зайняв одне з найвагоміших і прибуткових для держави місць, яка в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. стала однією з найбільших виробників та експортерів сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: Російська імперія, реформа 1861, реформи 1906-1912 рр., губернії Південно-Західного краю, поміщики, капіталісти.

Злам ХІХ – ХХ століть за своїм змістом дуже схожий на сучасний період, що відтворює минуле на більш якісному суспільному і технологічному рівні, але повторює базові напрями розвитку. Це стосується і такої важливої сфери, як формування «середнього прошарку» – підприємницької верстви – основи добробуту суспільства. Саме завдяки підприємництву в умовах модернізації та подальшого реформування економіки аграрний сектор України в складі Російської імперії зайняв одне з найвагоміших і прибуткових для держави місць, яка в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. стала однією з найбільших виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. Цим насамперед і обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Виходячи з аналізу історичних джерел та архівних документів, у розвитку підприємництва сфери аграрного виробництва українських губерній можна визначити ряд особливостей, які мали місце у досліджуваній період.

1. Перехід аграрного сектора України до капіталізму здійснювався в умовах непослідовності, незавершеності реформ 60 – 70-х рр. XIX ст. Фактично залишалися основні елементи феодального механізму: самодержавство, поміщицьке землеволодіння і селянська община, лише було ліквідоване кріпацтво. Впроваджувався капіталістичний спосіб виробництва у сільське господарство українських губерній в залежності від їх соціально-економічного розвитку водночас двома шляхами – пруським і американським в умовах застосування третього типу модернізації, так званої «наздоганяючої». Якщо пруський шлях передбачав уповільнене вростання поміщицького господарства у капіталізм за рахунок напівфеодальної експлуатації селянства, то американський відкривав зовсім інші перспективи – швидке зростання фермерських господарств, звільнення від будь-яких залишків феодальної залежності, ліквідація поміщицького землеволодіння. Пруський шлях до капіталізму застосовувався на терені губерній Правобережної та Лівобережної України. Тут діяла відробіткова система (за оренду землі у поміщика селянин відробляв своїм інвентарем і худобою на поміщицьких землях, яка вела до розорення і кабали основної маси селянства). Правобережжя, завдяки розвитку цукрової промисловості дещо випереджало за темпами економічного розвитку Лівобережжя. На Півдні України, де гальмуючий вплив залишків феодалізму був менш відчутним, набув поширення американський спосіб переходу до капіталізму – поміщики створювали на базі своїх маєтків потужні виробництва, що ґрунтувалися на використанні машин та вільно найманій праці; заможні селяни формували товарні господарства фермерського типу [1, с. 229].

2. У досліджуваній період підприємництво, не зважаючи на зменшення дворянського землеволодіння, починаючи від скасування кріпосного права, у переважній більшості розвивалося у поміщицьких господарствах. Економічні закони розвитку капіталізму у сільському господарстві приводили до того, що одні поміщицькі господарства змогли перебудуватися і господарювати в ринкових умовах, інші, не витримавши конкуренції, занепадали. Варто зазначити, що для губерній Південно-Західного краю, як і для всієї підросійської України, був характерний процес зменшення дворянського землеволодіння, починаючи від скасування кріпосного права. Так, у 1905 р. порівняно з 1877 р., поміщицькі землі Волинської губернії скоротилися на 15,6 %, Київської – на 16,7 %, Подільської – на 16,4 % [2, с. 43]. Це свідчило про неспроможність частини поміщиків запроваджувати в своїх маєтках нові принципи ведення господарських справ в залежності від потреб ринку, більш швидко трансформуватися з дворянина-землевласника у поміщика-підприємця.

В умовах розвитку ринкових відносин 1860-х – 1870-х рр. відбувався занепад поміщицьких господарств, у яких не відбулася модернізація і вони втрачали свої позиції у конкурентній боротьбі з підприємцями, які впроваджували передові технології виробництва. Особливо гострою криза поміщицького господарства була характерна для Волинської губернії: малородючі ґрунти, значна віддаленість від азово-чорноморських портів, відсутність значних коштів для модернізації виробництва – все це зумовлювало економічну неефективність місцевих господарств. Тому багато поміщиків цього краю або спродували свої землі, або віддавали їх у оренду як місцевим підприємливим людям, так і іноземним колоністам – німцям, чехам. Як відзначав А.І. Ярошевич, «особливо помітний приплив німців почався після 1863 року у зв'язку з кризою поміщицького господарства у Поліссі. Власники охоче здавали німцям корчування лісів для подальшої оренди по низьким цінам. Частина німців придбала землю у власність, але більша частина залишалася орендаторами ... Чехи почали переселятися після 1863 року, причому викупляли переважно цілі маєтки у власність». [3, с. 14]

Певна ж частина поміщиків, залишившись і в нових історичних умовах великими землевласниками змогли організувати сталі господарства підприємницького типу. У Південно-Західному краї на 1905 р. дворянське землеволодіння складало 34,8%, а в середньому по Україні – 24,5 % [4, с. 46]. Тут особливістю поміщицького землеволодіння була наявність великої кількості латифундій: середній їх розмір на Волині складав 790,1 дес., у Київській губернії – 538,6 дес., Поділлі – 505,8 дес.. Зокрема, на Лівобережжі

середній розмір землеволодіння був значно меншим: у Чернігівській губернії він становив 101,4 дес., Полтавській – 111,4 дес., Харківській – 367,1 дес. [5, с. 15, 17]. У нових економічних умовах поміщицьке господарство перет-ворювалось у сільсько-господарське підприємство, яке працювало на ринок і керувалося поміщиком, досвідченим економом або здавалося в оренду капіталісту-підприємцю. Для поміщицьких господарств капіталістичного типу було характерним зростання кількості найманих робітників, розширення використання сільськогосподарських машин та нових знарядь праці, удосконалення землеробської культури, оптова реалізація виробленої продукції тощо. Виникали такі напрямки та галузі виробництва, які найбільше відповідали наявним природним, фінансовим, ринковим можливостям. Характерною рисою для поміщицьких господарств Південно-Західного краю було створення власних цукрових і винокурних заводів, які входили до складу маєтку. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою давало можливість власнику отримувати вищі прибутки.

3. Після реформи 1906 року нарощували виробництво зерна, цукрових буряків, картоплі, хмелю на ринок і селянські господарства, серед них з'явилися високо-рентабельні господарства. Так, за обсягом прибутку десятини землі вони наближались до поміщицьких. Зокрема, у маєтках братів Терещенків прибуток з десятини пшениці становив 27 руб., у заможних селянських господарствах Волинської губернії – 25,5 руб. [6, с. 82]. Розвитку ініціативи, підприємливості селян, підвищенню прибутковості їхніх господарств сприяло одержання селянами в процесі здійснення столипінської аграрної реформи права на зведення земель в єдине ціле – відруб, а також на земельний наділ у полі з правом заснування хутірського господарства. В губерніях Південно-Західного краю більш активному процесу закріплення землі в приватну власність і переходу на хутори і відруби сприяло існування подвірного землеволодіння у переважній більшості селянських господарств та майже повна відсутність общини.

Селянські господарства губерній підросійської України у кінці XIX – на початку XX ст. поступово втягувались у виробництво продукції на ринок. Продаж значної кількості сільськогосподарської продукції був характерний для заможних селян, які мали в обробітку значні площі орної землі, застосовували техніку, добрива і використовували найману працю. Такі господарства мали товарний характер і складали чималу частку в сільськогосподарській галузі виробництва на Правобережжі та Півдні України. Так, в період з 1905 р. по 1913 р. в Україні відбулось значне збільшення кількості селянських родин, які можна віднести до середняків, тобто, тих кому належало від 5 до 10 дес. та заможної частини селянства, тих кому належало більше 10 дес. землі. У 1913 р. середні та заможні селянські родини складали 43 % усіх селянських родин в Україні, вони були власниками 79% селянських земель [7, с. 204]. Всі ці процеси в сільському господарстві викликали розширення внутрішнього ринку. Селяни, які поселились на хуторах і відрубках, виявляли великий попит на землю, сільгоспмашини, побутові товари. На це, зокрема, вказує значне зростання кількості ярмарків, які були одними з основних місць збуту сільськогосподарської продукції.

4. Зростанню прибутковості поміщицьких і селянських господарств у досліджуваний період сприяли спеціалізація сільськогосподарського виробництва, застосування нових технологій вирощування сільськогосподарських культур, використання машин, добрив, більш якісного насіння. Розвиток продуктивних сил і капіталістичних виробничих відносин сприяв спеціалізації окремих регіонів по виробництву певних видів продукції. Сільське господарство все більше набувало торгівельного характеру. Губернії підросійської України по виробництву сільськогосподарської продукції розділялися на три основні райони: Лівобережжя, Правобережжя і Південь. На Лівобережній Україні, в склад якої входили Полтавська, Харківська і Чернігівська губернії поряд з вирощуванням зернових розвивалося виробництво тютюну, коноплі і частково цукрового буряка. Київська, Подільська і Волинська губернії, розташовані на Правобережжі, спеціалізувались на вирощуванні озимої пшениці і цукрового буряка. Волинська губернія – на виробництві хмелю. Південь України, який охоплював Катеринославську, Херсонську і Таврійську

губернії, був районом торгівельного пшеничного господарства і тонкорунного вівчарства [8, с. 9].

Зокрема, про спеціалізацію досліджуваного регіону відзначалося в одному з тогочасних відомих видань 1914 р. «Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям», яка була підготовлена Південно-Західним відділенням Російської Експертної палати за участю професора М.В. Довнар – Запольського і під редакцією викладача Київського Комерційного інституту А.І. Ярошевича. «В полеводстве доминируют сахарная свекла и озимая пшеница и дают в сложности продуктов на сумму 80-90 млн. руб., причем эти продук-ты являются главными продажными продуктами местного сельского хозяйства. Кроме того, они служат сырьем для крупнейших отраслей местной обрабатывающей про-мышленности – свеклосахарной и мукомольной, дающих 2/3 общей производител-ности. Учитывая значение этих фактов, мы имеем основание присвоить Юго-Запад-ному краю наименование свекловично-пшеничной производительной среды» [9, с. 15].

Варто зазначити, що в досліджуваній період зросли площі посівів зернових і технічних культур. Так, дані про структуру площі посівів України на 1913 р. свідчать, що на частку зернових культур припадало 90,5 %, технічних – 3,5 %, овочевих та картоплі – 3,6 %, кормових – 2,1 %, інших – 0,3 % [10, с. 54]. Помітне збільшення площ під зерновими було пов'язано з тим, що хліб був головним продуктом харчування як для селян, так і жителів міст. Тому в умовах переходу до індивідуального селянського землеволодіння, господарства селян, прагнучи пристосуватися до запитів ринку, збільшували площі посіву зернових культур. Як видно з даних табл. 1, найбільший збір зернових у 1905 – 1909 рр. давали південні українські губернії, і відповідно, на душу населення цей показник тут був найвищим по Україні. У розглядуваних губерніях Південно-Західного краю за зборами зернових в цілому та на душу населення перше місце займала Подільська губернія; найменший збір зернових був на Волині. Порівняно з іншими українськими губерніями Правобережжя займало по валовому збору зерна друге місце після Півдня.

Крім зернових культур, які займали переважну більшість площ у загальній структурі посівів, зростало значення і технічних культур, особливо посівів цукрового буряка. Найбільше вирощували цукрових буряків у губерніях Південно-Західного краю, що давало високі прибутки. Південно-Західний край виявився найбільш придатним для цукробурякового виробництва як в силу своїх природних (грунтових і кліматичних) даних, так і в силу економічних умов (густота населення, стан сільського господарства). Так, у 1910 р. цукрові буряки в краї займали площу в 345 тис. дес. при загальній площі посіву в імперії 611 тис. дес., що складало 56 %, причому прибуток сільського господарства від цієї культури складав в сумі не менше 55 млн. руб. По губерніях ця площа посівів цукрових буряків розподілялася так в Київській губернії – більше 173 тис. дес., в Подільській губернії – 140 тис. дес., у Волинській – 31 тис. дес. За розмірами цукробурякових плантацій Київська і Подільська губернії займали перше місце в Російській губернії [12, с. 29, 30]. Зокрема у Волинській губернії, розміри бурякових плантацій у 1910 р. порівняно з 1886 р. зросли майже у 3 рази. У 1886 р. бурякові плантації в губернії становили 12 075,5 дес. – майже 50 % усіх посівних площ зайнятих під сільгоспкультурами [13].

Посіви цукрового буряка проводились або самими заводами, або крупними плантаторами (землевласниками і орендарями) і селянами. Згідно статистичних відомостей Київської контори Всеросійського товариства цукрозаводчиків за 1909 – 1910 рр. заводські посіви склали 23,5 %, крупноплантаторські – 53,9 % і селянські – 22,6 %. Причому за останні роки помітна тенденція зростання площі посівів у селянських господарствах. Головними мотивами до розвитку селянських плантацій є для цукрових заводів – прагнення до якомога більшого виробітку цукру для здешевлення собівартості продукту, конкуренція через сировину і порівняна дешевизна селянського цукрового буряка; для селян – потреба в кредитах і прагнення вирощувати культуру, яка дає ходовий продукт для продажу [14, с. 31]. Зацікавленість селян у вирощуванні цієї культури пояснювалася ще й тим, що цукрові заводи застосовували систему завдатків і авансів під майбутні врожаї цукрових буряків. Такі

аванси давали можливість селянам розширювати і зміцнювати свої господарства. Про укладення договорів між заводами і селянами свідчать багаточисельні архівні документи.

Таблиця 1

Збір зернових в Україні у 1905 – 1909 рр. (у тис. пуд.) [11]

Губернії	Зібрано зернових	На душу населення
Херсонська	129412,1	39,97
Катеринославська	127667,7	45,62
Полтавська	85806,7	25,29
Таврійська	82003,6	48,84
Подільська	79881,4	22,12
Київська	78907,1	18,47
Харківська	63788,4	9,04
Волинська	54339,1	14,98
Чернігівська	25368,4	9,04

Впровадження принципів підприємництва вплинуло на характер сівозмін – розширилися площі під картоплею, як кормовою та технічною культурою; чільною сільськогосподарською культурою став льон-кучерявець, з якого виробляли олію. Більше уваги приділялося садівництву і ягідництву. Тобто, збільшилося вироб-ництво продукції, на яку зріс попит на ринку.

Високоприбутковою галуззю в губерніях Південно-Західного краю стало вирощування і переробка хмелю. Наприкінці XIX ст., зокрема, у Волинській губернії вирощували 70 % усього хмелю Російської імперії (виробництвом якого займалися переважно чехи). Так, у 1886 р. на Волині під хмелем було зайнято 301 дес. землі, а з них у Дубненському повіті 174 дес. Середня врожайність хмелю по всій губернії становила 32 пуди з дес. [15]. Це давало можливість забезпечувати сировиною як потреби власного ринку, так і в значній кількості вивозити за кордон. В газеті «Подолія» за 19 липня 1913 р. відзначалося: «російський хміль не одноразово був представлений на кращих виставках російських і закордонних ..., де отримав кращі нагороди. Найбільш широко поставлено хмелярство у Південно-Західному краї і переважно у Волинській губернії» [16].

Такі особливості і процеси сприяли зростанню продуктивності сільського господарства, яке набувало товарного характеру. Україна перетворилась на потужний центр виробництва сільгосппродукції, посилювався комерційний характер сільського господарства в українських губерніях. Набагато збільшився експорт хліба за кордон. Росія в 1912 р. вивозила 651 млн. пудів хліба, з них близько 43 % давала Україна. Це відбувалося завдяки тому, що невеликому прошарку дворянства разом з підприємцями з інших класів вдалося, всупереч загальним тенденціям, перетворити свої маєтки на великі підприємства, що постачали продукти на імперський та закордонний ринки. Однак експорт продуктів харчування мав обмежений і місцевий характер. У ньому брали участь лише деякі регіони і відносно невеликий відсоток населення, в тому числі губернії Правобережної України. Центром комерційного землеробства були степові частини України, які мали легкий доступ до чорноморських портів. Все це свідчило про позитивні наслідки столипінської аграрної реформи; створення хутір-ських і відрубних господарств сприяло зростанню продуктивності сільського госпо-дарства, включенню селян у систему ринкових відносин.

Таким чином, в досліджуваний період реформи 1861 і 1906-1912 рр. сприяли поширенню підприємництва у сільськогосподарському виробництві, що стимулювало ринкову орієнтацію поміщицьких і селянських господарств, їх технічне оснащення, використання нових технологій, спеціалізацію виробництва, зміну структури посівів в залежності від потреб ринку і на цій основі підвищення врожайності сільгоспкультур.

1. *Бойко О.Д.* Історія України. – К.: Видавничий центр «Академія». 2002 – 656 с.

2. *Власюк І.М.* Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.) Дис. ... канд. іст. наук. – Житомир. 2002. – 179 с.
3. *Ярошевич А.И.* Юго-Западный край в экономическом отношении. Вып. 7. – К. – С. 14
4. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
5. *Лось Ф.С., Михайлюк О.Г.* Класова боротьба в українському селі. 1907-1914. – К.: Наук. Думка, 1976. – 284 с.
6. *Панченко П.П., Шмарчук В.А.* Аграрна історія України. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 342 с.
7. *Сажко В.В.* Становлення ринкових відносин в сільському господарстві України на початку XX ст. // Проблеми історії України. – К., 2007.
8. Отмена крепостного права на Украине: сборник документов и материалов. – К.: Изд-во АН УССР, 1961.– 427 с.
9. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям – К., 1914
10. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.– 554 с.
11. Таблицю складено за Лященко П.И. «Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России». – С. 29, 78, 185.
12. *Ярошевич А.И.* Юго-Западный край в экономическом отношении. Вып. 7. – К., 1913. – 101 с.
13. ДАЖО. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 310., Арк. 5.
14. *Ярошевич А.И.* Юго-Западный край в экономическом отношении. Вып. 7. – К. – С. 14
15. ДАЖО. Ф. 67. Оп. 1 доп. Спр. 310. Арк. 7.
16. Хмелеводство // Подолия. 19 липня 1913. № 84.

References

1. *Boiko O.D.* Istoriiia Ukrainy. – K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia». 2002 – 656 s.
2. *Vlasiuk I.M.* Vplyv stolypynskoi ahrarnoi reformy na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Pravoberezhnoi Ukrainy (1906-1914 rr.) Dis. ... kand. ist. nauk. – Zhitomir, 2002. – 179 s.
3. *Yaroshevich A.I.* Yugo-Zapadnyy kraj v ekonomicheskoy otnoshenii. Vyp. 7. – K. – S. 14
4. Ocherki razvitiia narodnogo hoziaystva Ukrainy SSR. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1954.
5. *Los F.E., Mihayliuk O.H.* Klasova borotba v ukrainskomu seli. 1907-1914. – K.: Nauk. Dumka, 1976. – 284 s.
6. *Panchenko P.P., Shmarchuk V.A.* Ahrarna istoriia Ukrainy. – K.: T-vo «Znannia», KOO, 2000. – 342 s.
7. *Sazhko V.V.* Stanovlennia rinkovykh vidnosyn v silskom hospodarstvi Ukrainy na pochatku XX st. // Problemy istorii Ukrainy. – K., 2007.
8. Otmena krepostnogo prava na Ukraine: sbornik dokumentov i materialov. – K.: Izd-vo AN USSR, 1961.– 427 s.
9. Ves Yugo-Zapadnyy kraj. Spravochnaia i adresnaia kniga po Kievskoy, Podolskoy i Volynskoy guberniiam – K., 1914
10. Ocherki razvitiia narodnogo hoziaystva Ukrainy SSR. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1954.– 554 s.
11. Tablitsiu skladeno za Liashchenko P.I. «Hlebnaia trgovlia na vnutrennikh rynkakh Evropeyskoy Rossii». – S. 29, 78, 185.
12. *Yaroshevich A.I.* Yugo-Zapadnyy kraj v ekonomicheskoy otnoshenii. Vyp. 7. – K., 1913. – 101 s.
13. DAZhO. F. 67. Op. 1. Spr. 310. Ark. 5.
14. *Yaroshevich A.I.* Yugo-Zapadnyy kraj v ekonomicheskoy otnoshenii. Vyp. 7. – S. 14
15. DAZhO. F. 67. Op. 1 dop. Spr. 310. Ark. 7.
16. Hmelevodstvo // Podolia. 19 lypnia 1913. № 84.

Романюк Н.Й.

Особенности развития аграрного предпринимательства в губерниях Юго-Западного края Российской империи (90-е гг. XIX в. – 1917 г.).

На материалах губерний Юго-Западного края проанализированы особенности развития аграрного предпринимательства во второй половине XIX – начале XX в.

Реформы 1861 и 1906-1912 гг способствовали распространению аграрного предпринимательства, стимулировали рыночную ориентацию помещичьих и крестьянских хозяйств, их техническое оснащение, использование новых технологий, специализацию производства, изменение структуры посевов в зависимости от потребностей рынка и на этой основе повышения урожайности сельскохозяйственных культур. Благодаря предпринимательству в условиях модернизации и дальнейшего реформирования экономики аграрный сектор Украины в составе Российской империи занял одно из самых весомых и прибыльных для государства место, которая в конце XIX – начале XX в. стала одной из крупнейших производителей и экспортеров сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: *Российская империя, реформа 1861 г., реформы 1906-1912 гг, губернии Юго-Западного края, помещики, капиталисты.*

Romanuk N.I.

Features of the development of agricultural enterprenieship in the provinces

---

of the south-west part of the Russian empire (90th, XIX century – 1914).

In the article features of the development of agricultural entrepreneurship in the provinces of the South-west part of the Russian Empire are analyzed. At this time an active entrepreneurship development began. Thanks to the entrepreneurship in the conditions of modernization and further reform of economy the agrarian sector of Ukraine as a part of the Russian Empire got one of the most important and profitable places for the state, which at the end XIX – at the beginning of XX century had become one of the largest producers and exporters of agricultural products.

Transformation of the agrarian sector of Ukraine to capitalism was performed under the conditions of inconsistency, incompleteness of the reforms of 60 – 70-th. of the nineteenth century. In fact, the main elements of the feudal mechanism: the monarchy, landlordism and peasant community existed, only serfdom was abolished. The capitalist mode of production into the agriculture of Ukrainian provinces was introduced according to their socio-economic development by two ways simultaneously – Prussian (on the territory of the provinces of Right Bank and Left Bank Ukraine) and American (at the South of Ukraine).

The economic laws of capitalism development in agriculture led to the fact that some landlords had got ability to reorganize and farm at the market conditions, while others could not stand the competition and dilapidated. It should be noted that for the provinces of the South-west Territory, as well as for the entire Russian Ukraine the process of reduction of noble tenure, from the abolition of serfdom was typical.

In the new economic conditions landlord economy was transformed into an agricultural enterprise that operated on the market and was guided by the landowner, or by an experienced steward or be leased to the capitalist - entrepreneur. The growing of number of employees, increase of the use of agricultural machinery and new tools, improving of agricultural crops, wholesale of manufactured products and so on was characterized for landed households of the capitalist type. Appeared directions and spheres of manufacturing which were the most corresponding the existing natural, financial and market opportunities. Creating of their own sugar and distilleries that were the part of the estate was typical for the landlords' estates of the South-west provinces. The combination of agricultural products with its industrial processing enabled the owner to earn higher profits.

Peasant farming of the provinces of the Russian Ukraine at the end of XIX - beginning XX centuries gradually was drawn into the production for market. Sales of agricultural products were typical for wealthy farmers who had under cultivation large areas of arable land, used machinery, fertilizes and used hired labor.

Thus, in the researched period reforms of 1861 and 1906-1912 contributed to the spread of entrepreneurship in agricultural production, which stimulated market orientation of the landlord and peasant farms, their technical equipment, use of new technology, specialized production, crop patterns change depending on market requirements and on this basis to increase crop yields.

Keywords: *Russian Empire, the reform of 1861, the reform of 1906-1912, the province of South-west territory, landlords, capitalists.*